

QALAM Model:

การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม

QALAM Model:

Learning Management for Developing Integrated Islamic Creative Thinking

อับดุลฮาลิม อาแด¹

Abdulhalim Ardae¹

(Received: Mar 14, 2024; Revised: Nov 30, 2024; Accepted: Dec 21, 2024)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอแนวคิดการออกแบบการจัดการเรียนรู้ด้วย QALAM Model เพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม โดยการสังเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีในการกำหนดรูปแบบการจัดการเรียนรู้ ซึ่งการศึกษาพบว่า การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลามโดยใช้ QALAM Model ได้แก่ ขั้นที่ 1 Q : Questioning and Critical Thinking ขั้นที่ 2 A : Active Learning ขั้นที่ 3 L : Learning Experience ขั้นที่ 4 A : Assessment and Reflecting และขั้นที่ 5 M : Modifying and Extending การคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการคิดที่มีความสามารถในการคิดได้หลากหลายและแปลกใหม่จากเดิม โดยสามารถนำไปประยุกต์ทฤษฎีหรือหลักการได้อย่างรอบคอบและมีความถูกต้อง ซึ่งหลักการอิสลามสนับสนุนและให้ความสำคัญต่อการคิดดังกล่าว จุดประสงค์สำคัญเพื่อให้มนุษย์รู้จักใช้สติปัญญาที่พระองค์ประทานและแบบอย่างของท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม กระบวนการคิดสร้างสรรค์ประกอบด้วย การวิเคราะห์และเก็บรวบรวมข้อมูลสาเหตุของปัญหา นำมาสู่กระบวนการค้นหาวិธีการ และขั้นพิสูจน์สรุปเป็นคำตอบ และขยายความตามแนวคิดของตนเอง โดยมีผู้สอนเป็นผู้ให้คำปรึกษาและแนะนำ ซึ่งผลจากการออกแบบการจัดการเรียนรู้นี้สามารถนำไปพัฒนาผู้สอนอิสลามศึกษาในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ และขยายผลสู่การวิจัยในชั้นเรียนเพื่อเพิ่มคุณภาพการเรียนรู้ต่อไป

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้ คิดสร้างสรรค์ บูรณาการ อิสลามศึกษา

ABSTRACT

This article aims to present the concept of learning management design the QALAM Model to develop integrated Islamic creative thinking skills; by synthesizing ideas and theories in

¹ สาขาการสอนอิสลามศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา

¹Teaching in Islamic Education, Faculty of Education, Yala Rajabhat University (Corresponding author / Email :

abdulhalim.a@yru.ac.th)

determining the learning management framework. The study found that learning management for developing integrated Islamic creative thinking skills using the QALAM Model consists of: step 1 Q: Questioning and Critical Thinking, step 2 A: Active Learning, step 3 L: Learning Experience, step 4 A: Assessment and Reflecting and step 5 M: Modifying and Extending. By being able to apply theories or principles comprehensively and accurately, which Islamic principles support and emphasize the aforementioned thinking. The main objective is to enable individuals to use the intellect bestowed upon them and the exemplary model of Prophet Muhammad (peace be upon him) for their own benefit and that of society. The creative thinking process involves analyzing and gathering data on the causes of problems, leading to the process of searching for solutions, and finally proving and expanding upon one's own ideas. The teacher serves as a consultant and guide in this process. The results of this learning management design can be used to develop Islamic education teachers in the southern border provinces and to inform further classroom research endeavors.

Keywords: *Learning Management, Creative Thinking, Integration, Islamic Studies*

บทนำ

อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงประทานอัลกรุอานมายังท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. พระองค์ได้กล่าวถึงการคิดไว้หลายคำ เช่น *فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ* (อัลฮัซร: 2) *أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ* (อัลอันอาม: 50) *أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ* (อันนิซาอ: 82) เป็นต้น (Budi & Tajdin: 2021) จุดประสงค์สำคัญเพื่อให้มนุษย์รู้จักใช้สติปัญญาที่พระองค์ประทานให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม บทบาทสำคัญของครูคือการอบรมสั่งสอนและปลูกฝังให้ผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่มีเกียรติโดยผ่านการคิดวิเคราะห์ พัฒนาตนเองให้สูงส่งยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน การคิดในอิสลามนำไปสู่การพัฒนาตนเอง สังคม และอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรือง ดังที่ท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. ได้ทรงนำพาชาวอาหรับให้เปลี่ยนแปลงจากสังคมป่าเถื่อน (ญาฮิลียะฮ์) มาสู่สังคมที่เจริญรุ่งเรือง ด้วยการใช้อยุติธรรมและความคิดสร้างสรรค์ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ การคิดในอิสลามต้องดำเนินการด้วยความบริสุทธิ์ใจ (อิกลาศ) อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงตรัสไว้ในอัลกรุอานในซูเราะฮ์อัล-อะอฺรอฟ อายัต 179 ความว่า *และแน่นอนเราได้บังเกิดสำหรับญินและมนุษย์ โดยที่พวกเขาไม่มีความเข้าใจซึ่งพวกเขาไม่ใช้มันทำความเข้าใจและพวกเขามีตา ซึ่งพวกเขาไม่ใช้มันมอง และพวกเขามีหู ซึ่งพวกเขาไม่ใช้มันฟัง ชนเหล่านี้แหละเป็นหนึ่งในกลุ่มที่สาปแช่งไว้ ชนเหล่านี้แหละ พวกเขาเป็นผู้หลงผิดยิ่งกว่า ชนเหล่านี้แหละ พวกเขาเป็นผู้ที่ผิด*

มิติใหม่แห่งการเรียนรู้ ผู้สอนมีบทบาทเป็นผู้ได้ซึ่การรู้คิดที่คอยชี้แนะ (Guide) ตั้งคำถาม (Question) สะท้อนคิด (Reflection) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักรู้ในตนเอง เข้าใจตนเอง ตลอดจนตรวจสอบ ประเมินตนเอง กำหนดเป้าหมายการพัฒนาตนเอง วางแผนการพัฒนา และดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติการเรียนรู้ด้วยตนเอง ภายใต้กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) สารการเรียนรู้ (Main Concept)

และที่สำคัญคือกระบวนการคิด (Marut, 2024) การที่ผู้เรียนจะมีความรอบรู้ รู้จักการแก้ปัญหา และสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเองต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้น ผู้สอนจะต้องออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย เปลี่ยนจากรูปแบบ Passive Learning มาเป็นรูปแบบ Active Learning โดยเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองในด้านระบบการคิด โดยเฉพาะความคิดสร้างสรรค์ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดที่มนุษย์ต้องนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา พร้อมทั้งสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่มีคุณค่า ดังนั้นหน้าที่ของผู้สอนต้องออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นทักษะการคิด (Thinking Skill) ให้กับผู้เรียน การศึกษาจึงจะมีความหมายต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง การศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนความคิดของผู้เรียน ด้วยการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ครูเป็นผู้ดำเนินการที่เรียกว่า สอนคิด ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ การจัดการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงและบูรณาการกับสังคม (Muhammad Roflee, Abdulhadee, Muhammadafeefee & Jaruwat, 2023) และเป้าหมายของการศึกษาอิสลาม *และข้ามิได้สร้างญิน และมนุษย์เพื่ออื่นใด เว้นแต่เพื่อเคารพภักดีต่อข้า* (อัลชาเรียต : 56)

การจัดการเรียนรู้อิสลามศึกษาในปัจจุบันยังคงเผชิญกับความท้าทายหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดและวิธีการสอนที่ยังคงยึดติดกับรูปแบบเดิม ผู้สอนส่วนใหญ่ยังคงเน้นการสอนแบบท่องจำเนื้อหาในตำรา มากกว่าการส่งเสริมให้ผู้เรียนนำหลักการทางศาสนาไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงอย่างสร้างสรรค์ นอกจากนี้ ครูหลายท่านยังขาดทักษะในการออกแบบสื่อการสอนที่หลากหลายและน่าสนใจ ทำให้การเรียนการสอนขาดความน่าสนใจ และไม่สามารถกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้น ระบบการศึกษาอิสลามโดยรวมยังไม่ทันสมัยและไม่ตอบสนองต่อความต้องการของโลกยุคใหม่ที่ต้องการบุคลากรที่มีทักษะด้านเทคโนโลยีและความสามารถในการคิดวิเคราะห์ (Nachima & Muhammadafeefee, 2020, Sumai, 2024, Hassan, 2021, Subtina, 2023)

บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายจะนำเสนอรูปแบบ QALAM Model การพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม โดยเนื้อหาบทความครอบคลุมกระบวนการพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม ประกอบด้วย Q: Questioning and Critical Thinking หมายถึง การตั้งโจทย์คำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดและการวิเคราะห์ A: Active Learning หมายถึง กระบวนการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม L: Learning Experience หมายถึง กระบวนการออกแบบการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับผู้เรียน A: Assessment and Reflecting หมายถึง การประเมินผลและการสะท้อนกลับ และ M: Modifying and Extending หมายถึง การปรับเปลี่ยน ขยายขอบเขตเนื้อหาและวิธีการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสม ดังนั้น ครู ไม่ได้เป็นเพียงผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เรียนเท่านั้น แต่ตามแนวทางการจัดการเรียนรู้แบบ QALAM Model เป็นรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่ครูมีบทบาทในการเป็น กระบวนกร (Facilitator) ที่ช่วยนำพาผู้เรียนไปให้ถึงปลายทางตามเป้าหมายการเรียนรู้ที่ต้องการ โดยอาศัยการก้าวเดินด้วยตัวเองของผู้เรียนด้วย จากรูปแบบการจัดการเรียนรู้นี้เป็นข้อมูลสำคัญให้ผู้สอนในการออกแบบการจัดการเรียนรู้อิสลามศึกษาที่ตอบสนองการพัฒนาผู้เรียนในปัจจุบัน และการพัฒนาสู่การวิจัยในชั้นเรียนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาทักษะความคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม

ประโยชน์ของการศึกษา

1. รูปแบบการเรียนรู้ QALAM Model ช่วยพัฒนาทักษะการคิดที่สำคัญต่อการแก้ปัญหาและการสร้างสรรค์นวัตกรรม ทำให้ผู้เรียนสามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเทคโนโลยีได้อย่างมีประสิทธิภาพบนพื้นฐานของหลักการอิสลาม
2. การบูรณาการหลักการอิสลามกับการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Study) โดยศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลแนวคิด และทฤษฎีการคิดสร้างสรรค์จากนักวิชาการ การคิดสร้างสรรค์ในทัศนะของอิสลามและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้เขียนได้สังเคราะห์สร้างรูปแบบการจัดการเรียนรู้พัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม QALAM Model

บททวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1. นิยามและขอบข่ายการคิดสร้างสรรค์

อัลลอฮ์ ซ.บ. ทรงประทานให้มนุษย์มีสมองเป็นต้นกำเนิดของการคิด การที่มนุษย์เรามีความสามารถใช้สมองในการคิดทำให้เกิดการพัฒนาทักษะในด้านต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ นักวิชาการได้ให้ความหมายของการคิดสร้างสรรค์ ดังนี้ กิลฟอร์ด (Guilford, 1971) นักจิตวิทยาชาวอเมริกันได้อธิบายว่าความคิดสร้างสรรค์เป็นความสามารถทางสมองที่คิดได้หลายทิศทาง หลายมุม คิดได้กว้างไกล นำไปสู่การคิดประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ รวมถึงการคิดค้นพบวิธีการแก้ปัญหาได้ หรือเรียกว่าลักษณะของการคิดออกนอกกรอบ (Divergent Thinking) ซึ่งประกอบด้วย 1) ความคิดริเริ่ม คือความคิดแปลกใหม่ที่ไม่ว่าจะความคิดของผู้อื่นและแตกต่างจากความคิดธรรมดา 2) ความคิดคล่องแคล่ว หมายถึง ปริมาณความคิดที่ไม่ซ้ำกันในเรื่องเดียวกันในการค้นหาคำตอบได้อย่างคล่องแคล่วรวดเร็วในเวลาอันจำกัด อันจะนำไปสู่การคิดอย่างมีคุณภาพเพื่อการแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ 3) ความยืดหยุ่นในการคิด คือ ความสามารถในการหาคำตอบได้หลายประเภทหรือหลายแบบ เป็นความสามารถในการคิดนอกกรอบของความคิดที่ไม่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์หรือความคุ้นเคยเดิม ทำให้สามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้หลายแง่มุมและเป็นมุมใหม่ ๆ จนเกิดเป็นสิ่งที่เสริมคุณภาพของความคิดให้ดียิ่งขึ้น 4) ความคิดละเอียดลออ คือลักษณะของการใช้ความคิดโดยพยายามประสานความคิดต่าง ๆ รวมเข้าด้วยกันเพื่อให้เกิดความสำเร็จ

การคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) มีรากศัพท์มาจากคำว่า 'create' ในภาษาละติน ซึ่งมีความหมายว่า การสร้าง และคำว่า 'kratein' ในภาษากรีก ซึ่งหมายถึง การเติมเต็ม กระบวนการคิดเชิงสร้างสรรค์นี้เป็นความสามารถของบุคคลในการผลิตผลงานหรือแนวคิดใหม่ ๆ รวมถึงการค้นหาวิธีการที่แปลกใหม่ในการแก้ไข

ปัญหาที่ซับซ้อน (Hisham M Taky Eldin Kandil, 2018. Rizka Harfiani & Robi Fanreza, 2019) ส่วนชยานนท์ ฮัมแซน (2558) ได้อธิบายว่า ความคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) หมายถึง ความสามารถของบุคคลที่แสดงความคิดหลายทิศทาง ประกอบด้วยความคิดคล่อง คิดยืดหยุ่น คิดละเอียดลออ และคิดริเริ่ม ผสมผสานกันจนเกิดเป็นการคิดแบบอเนกนัย (Divergent Thinking) เป็นการคิดที่ทำให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ หรือเป็นการดัดแปลงปรับปรุงแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วให้มีประสิทธิภาพดีกว่าเดิม หรือประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ที่ไม่ซ้ำของเดิมและเป็นการคิดที่ไม่ซ้ำกับผู้อื่น

จากคำนิยามของนักวิชาการดังกล่าวจึงสรุปได้ว่า การคิดสร้างสรรค์ในอิสลามเป็นจัดการข้อมูลด้วยการใช้ต้นทุนทางปัญญาที่อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงประทานมาในการสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่หรือดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เกิดประสิทธิภาพดีกว่าเดิม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมส่วนรวม อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงตรัสไว้ในอัลกุรอานซูเราะฮ์อัลอะฮ์ลุ อายัต 78 ความว่า *และอัลลอฮ์ I ทรงให้พวกเจ้าออกจากกรรมมารดาของพวกเจ้า โดยพวกเจ้าไม่รู้อะไรเลย และพระองค์ทรงทำให้พวกเจ้าได้ยินและเห็นและมีหัวใจ (สำหรับนึกและคิด) เพื่อพวกเจ้าจะได้ขอบคุณ*

โองการข้างต้น อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงประทานความโปรดปราน (นิมัต) เป็นต้นทุนสำคัญให้แก่มนุษย์ไว้ 3 ประการด้วยกัน คือ การได้ยิน การได้เห็น และการมีหัวใจ โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อให้มนุษย์รู้จักการขอบคุณ (ซูโกร) ต่อพระองค์ ปัจจัยสำคัญของผู้ที่จะขอบคุณต่อพระองค์ คือการรู้จักคิด การใช้สติปัญญาในการใคร่ครวญและไตร่ตรองถึงสรรพสิ่งที่อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงประทานมาเพื่อให้ประโยชน์ต่อตนเองและสังคมส่วนรวม อัลกุรอานที่ได้ประทานมายังท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. ส่งเสริมให้มนุษย์รู้จักการคิดใคร่ครวญ แต่ส่วนใหญ่มนุษย์ยังไม่สามารถใช้ต้นทุนที่อัลลอฮ์ ช.บ. ประทานมาใช้ให้เกิดประโยชน์ที่ถูกต้อง จึงทำให้เราไม่ได้รับทางนำ (ฮิदाเยฮ์) จากพระองค์ (Muhammad Mustafa Rashed, 2023) ในอดีตกระบวนการคิดในอิสลามสามารถสร้างนักปราชญ์และนักวิชาการมุสลิมที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและเป็นแหล่งข้อมูลอ้างอิงทางวิชาการหลายท่าน เช่น อัล-กินดี (801-873) อิบน์ ชะฮ์ลุ (940-1000) อิบน์ ฮัยดัม (965-1039) และ อิบน์ ซินา (980-1037) เป็นต้น

ในยุคปัจจุบัน การคิดสร้างสรรค์เป็นทักษะที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการทำงานและการดำเนินชีวิต เนื่องจากโลกของการทำงานต้องการนวัตกรรมใหม่ ๆ อยู่เสมอ (Nachima & Assalihee, 2020) อิสลามได้ส่งเสริมให้มนุษย์รู้จักการใช้สติปัญญาในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็กำหนดขอบเขตไว้ชัดเจนว่า นวัตกรรมทุกอย่างต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ และต้องสอดคล้องกับหลักการทางศาสนา

2. หลักการอิสลามต่อการส่งเสริมการคิดสร้างสรรค์

อัลกุรอานไม่ใช่ตำราวิชาการ แต่ทุกวิชาการล้วนอยู่ในอัลกุรอาน เพราะอัลกุรอานเป็นแหล่งเรียนรู้ปณมูมิของการศึกษาอิสลาม เป็นคัมภีร์ที่อัลลอฮ์ I ประทานมาแก่ท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. เพื่อเป็นทางนำแห่งชีวิตของมวลมนุษยชาติ (Nur Qawim, 2020. Yuttana, 2023) อัลลอฮ์ ช.บ. ตรัสไว้ในซูเราะฮ์อัลอะฮ์ลุ อายัต 64 ความว่า *และเราได้ให้คัมภีร์นี้ลงมาแก่เจ้า เพื่ออื่นใด เว้นแต่เพื่อให้เจ้าชี้แจง ให้แจ่มแจ้งแก่พวกเขาในสิ่งที่พวกเขาขัดแย้งกัน และเพื่อเป็นการชี้แนวทางและเป็นความเมตตาแก่หมู่ชนผู้ศรัทธา*

การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องจัดกิจกรรมและประสบการณ์การเรียนรู้ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกแห่งความเป็นจริง การบูรณาการทักษะกับสาระการเรียนรู้และ ให้ผู้เรียนปฏิบัติกิจกรรมการ

เรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจสิ่งที่เรียนได้อย่างลึกซึ้ง ผู้เรียน มีความจำเป็นต้องเรียนรู้และเสริมสร้างทักษะต่าง ๆ ได้แก่ ทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม ทักษะชีวิตและการประกอบอาชีพ รวมทั้งทักษะเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร การเรียนรู้ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนประยุกต์องค์ความรู้ไปสู่การปฏิบัติจริง (Marut, 2024) ความคิดเป็นรากฐานสำคัญของการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 อัลลอฮ์ ช.บ. ทรงประทานสติปัญญาให้มนุษย์เพื่อนำมาใช้สร้างสรรค์สิ่งดี ๆ ให้แก่ตนเองและสังคม ความคิดสร้างสรรค์เป็นกุญแจสำคัญที่นำไปสู่ความก้าวหน้าและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น อิสลามส่งเสริมให้มุสลิมใช้สติปัญญาในการศึกษาเรียนรู้และเข้าใจหลักคำสอน เพื่อนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อทั้งตนเองและผู้อื่น ดังคำตรัสของพระองค์ในซูเราะฮ์ศอด อายัต 29 ความว่า *คัมกีร์ (อัลกุรอาน)ที่เราได้ประทานลงมาให้แก่เจ้าซึ่งมีความจำเริญเพื่อพวกเขาจะได้พินิจพิจารณาโอองการต่าง ๆ ของอัลกุรอานและเพื่อปวงผู้มีสติปัญญาจะได้สำนึก*

อิสลามไม่ได้สอนให้มนุษย์มีความรักต่อความรู้ *ใครก็ตามที่ออกไปแสวงหาความรู้ เขาจะอยู่ในหนทางของอัลลอฮ์ จนกว่าเขาจะกลับ* (รายงานโดยอัสติซมีฮียี หมายเลข 5570) แต่อิสลามยังเรียกร้องให้มนุษย์ทุกคนกลับมาศึกษาหาความรู้ ด้วยกระบวนการที่มีความหลากหลาย กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. ได้สอนให้กับบรรดาเศาะฮาบะฮ์ของท่านนั้นสอดคล้องกับบริบทความแตกต่างของผู้เรียน โดยท่านนบี ศ.ล. ได้กล่าวไว้ในหะดีษบทหนึ่งบันทึกโดยอัลฮุรอนียะ: 162 ความว่า *พวกเขา (บรรดา) นบีที่ถูกทำให้พูดคุยหรือบอกกล่าวต่อเพื่อนมนุษย์ให้เหมาะสมกับสติปัญญาของพวกเขา*

การคิดสร้างสรรค์เป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ การสอนความคิดสร้างสรรค์ (Teaching for Creativity Model) เป็นความสามารถของครูผู้สอนในการกำหนดรูปแบบการสอนเชื่อมความรู้ บริบท และประสบการณ์ของครูเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่ผู้เรียน โดยมีเป้าหมายให้ผู้เรียนได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเกี่ยวกับ 1) ความกล้าแสดงความคิดเห็นที่ไม่ซ้ำในเรื่องเดียวกันได้อย่างหลากหลาย 2) สามารถแสดงแนวความคิดที่แปลกใหม่ แตกต่างแนวคิดเดิมแบบธรรมดาทั่ว ๆ ไป และ 3) สามารถแสดงขั้นตอนกระบวนการความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้บทบาทของครูจึงนับว่ามีความสำคัญที่จะทำให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมดังกล่าวออกมาตามที่มุ่งหวัง จึงต้องแสวงหารูปแบบการสอนที่สามารถพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้สูงขึ้นกว่าการสอนตามปกติทั่วไป

3. รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างการคิดสร้างสรรค์

กระบวนการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ควรจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง มีใช้การจดจำเนื้อหาวิชา เน้นการเรียนรู้ที่เกิดจากความต้องการของผู้เรียนอย่างแท้จริงและลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรงและต่อยอดความรู้นั้นได้ด้วยตนเอง การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ไว้ว่าจะต้องมุ่งส่งเสริมการเรียนรู้เชิงรุกให้ครูสามารถบูรณาการความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการจัดการเรียนรู้มาใช้ในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพมากขึ้น การจัดการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) เป็นกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนที่จะต้องใช้ทั้งการคิด การลงมือทำ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น ผู้เรียนไม่ได้อยู่ในฐานะผู้รับความรู้จากครูเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างตื่นตัว (Active Participation) (Supervision, Monitoring and Evaluation Group for Educational Management, 2023) การปฏิรูปพื้นฐานการคิดสร้างสรรค์และการพัฒนา

ให้บุคคลเกิดความคิดสร้างสรรค์ได้นั้นควรเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก โดยเฉพาะในการจัดการศึกษาควรบ่มเพาะเด็กให้มีความคิดสร้างสรรค์เกิดขึ้น เพราะเด็กใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในโรงเรียนค่อนข้างยาวนานโดยอาศัยครูเป็นผู้วางรากฐานให้แก่เด็ก แต่การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์จะประสบความสำเร็จได้นั้นควรมีครูที่มีคุณลักษณะของการเป็นครูที่มีความคิดสร้างสรรค์ (Creative Teachers) มีทักษะการจัดการเรียนการสอนอย่างสร้างสรรค์ (Teaching Creatively) และมีทักษะการสอนความคิดสร้างสรรค์ (Teaching for Creativity) สามารถประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนและพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Panjanat, 2022)

นักการศึกษาหลายท่านที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์และได้มีการออกแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์ไว้หลากหลายรูปแบบ ดังนี้

3.1 ทฤษฎีกระบวนการสร้างสรรค์ของทอร์แรนซ์ (Torrance)

กระบวนการคิดสร้างสรรค์ของทอร์แรนซ์ (Torrance) เป็นกระบวนการทำงานของสมองที่คิดแก้ปัญหาได้สำเร็จ เป็นกระบวนการตอบสนองปัญหาหรือสิ่งที่บกพร่องขาดไป แล้วรวบรวมความคิดตั้งเป็นสมมติฐานและรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อทดสอบสมมติฐาน เพื่อค้นพบแนวทางใหม่ ๆ เป็นผลลัพธ์ กระบวนการสอนการคิดสร้างสรรค์ตามแนวคิดของทอร์แรนซ์ มี 6 ขั้นตอน (Tissana, 2016) ได้แก่ 1) การค้นหาข้อเท็จจริง (Fact finding) เริ่มจากการความรู้สึกกังวล สับสนวุ่นวาย แต่ยังไม่สามารถหาปัญหาได้ว่าเกิดจากอะไร ต้องคิดว่าสิ่งที่ทำให้เกิดความเครียดคืออะไร 2) การค้นพบปัญหา (Problem finding) เมื่อคิดจนเข้าใจจะสามารถบอกได้ว่าปัญหาด้านใดคืออะไร 3) ถ้าค้นพบความคิด (Ideal finding) คิดและตั้งสมมติฐาน ตลอดจนรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อทดสอบความคิด 4) การค้นพบคำตอบ (Solution finding) ทดสอบสมมติฐานจนพบคำตอบ 5) การยอมรับจากการค้นพบ (Acceptance finding) ยอมรับคำตอบที่ค้นพบและคิดต่อการค้นพบจะนำไปสู่หนทางที่จะทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ต่อไปที่เรียกว่า การท้าทายในทิศทางใหม่ (New challenge)

กระบวนการคิดสร้างสรรค์ของทอร์แรนซ์ (Torrance) เป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาย่างสร้างสรรค์ โดยมีลำดับขั้นตอนที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ เพื่อเปรียบเทียบในมุมมองต่าง ๆ หรือนำมาค้นหาความจริง โดยการฟัง การคิด การถาม และการเขียน การติดตาม ถ้าไม่เข้าใจให้ซักถาม เมื่อรู้แล้วนำไปเขียนบันทึกฝึกเป็นคนซึ่งสังเกตแล้วจดจำ เพื่อสะสมประสบการณ์และกระตุ้นให้เกิดแนวคิดใหม่ ๆ

3.2 รูปแบบการเรียนรู้ CORE Model

การพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์ของนักเรียนด้วยรูปแบบ CORE model เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ (Saregar et al. 2021) ซึ่งกระบวนการประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 C : Connecting หมายถึง การเชื่อมโยงข้อมูล ขั้นแรกของการเรียนรู้เป็นการสร้างความสนใจ เป็นการนำเข้าสู่บทเรียน เป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับความรู้เดิมที่เพิ่งเรียนรู้มาแล้วเป็นตัวกระตุ้นให้นักเรียนสร้างคำถาม กำหนดประเด็นที่จะศึกษา ในขั้นตอนนี้ผู้สอนจะเริ่มต้นการจัดการเรียนรู้ด้วยการตั้งถามคำถามเกี่ยวกับหน่วยการเรียนรู้ด้วยกระบวนการ ถามคือสอน การกระตุ้นการเรียนรู้ด้วยการใช้คำถามเพื่อให้นักเรียนสามารถแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งนักเรียนสามารถให้คำตอบจากใจที่ได้รับมากกว่าหนึ่งคำตอบได้ ขั้นตอนนี้จะช่วยกระตุ้นทักษะในการคิดวิเคราะห์ของนักเรียน

ขั้นที่ 2 O : Organizing หมายถึง การจัดระเบียบความคิด ครูให้นักเรียนจัดระเบียบความคิดที่ได้พูดคุยกันในประเด็นก่อนหน้านี้ โดยที่นักเรียนต้องนำความคิดที่ได้รับจากการเชื่อมโยงความรู้เดิมและใหม่มาจัดเรียงให้เป็นระบบ เพื่อช่วยในการจัดระเบียบความคิดได้ การจัดระเบียบความคิดจะช่วยให้นักเรียนเข้าใจเนื้อหาที่เรียนมากขึ้น และเตรียมพร้อมสำหรับขั้นตอนการสะท้อนและขยายความคิดต่อไป

ขั้นที่ 3 R : Reflecting หมายถึง การสะท้อนกลับ การสะท้อนกลับเป็นกระบวนการฝึกการใช้ทักษะการคิดหรือคาดการณ์ล่วงหน้าอย่างมีเหตุผล ครูให้นักเรียนทำการพิจารณาและสำรวจผลลัพธ์จากการสนทนาในกลุ่มอีกครั้ง ซึ่งนักเรียนสามารถตรวจสอบและคิดใหม่เกี่ยวกับสิ่งที่ได้พูดคุยกันในประเด็นก่อนหน้านี้ แล้วมานำเสนอแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

ขั้นที่ 4 E : Extending หมายถึง การขยายความ ครูให้นักเรียนนำผลลัพธ์จากการสนทนาในกลุ่มมานำเสนอ อธิบายความเข้าใจ เชื่อมโยงความรู้เดิมสู่ความรู้ใหม่ และนำไปสู่การศึกษาค้นคว้า ทดลองเพิ่มขึ้น เช่น ตั้งประเด็นเพื่อให้นักเรียนชี้แจงหรือร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ชักถามให้นักเรียนชัดเจนหรือกระจ่างในความรู้ที่ได้หรือเชื่อมโยงความรู้ที่ได้กับความรู้เดิม โดยอาจผ่านการแปลความและการตีความของนักเรียน แล้วให้ความคิดเห็นหรือเหตุผลเพิ่มเติมเพื่อขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การจัดการศึกษาในรูปแบบดังกล่าวข้างต้น ยังสอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม (Progressivism) ที่มีแนวคิดหลักว่า (Phaitoon, 2014) การศึกษาจะต้องพัฒนาเด็กไปทุกด้าน ไม่เฉพาะสติปัญญาเท่านั้น โรงเรียนมีความสัมพันธ์กับสังคมมากขึ้น เด็กจะต้องพร้อมที่จะไปอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ปรับตัวได้อย่างดี ดังนั้นการจัดการเรียนรู้จึงควรเป็นเรื่องของการกระทำ (Doing) มากกว่าความรู้ (Knowing) ผู้เรียนจะกระตือรือร้นในการเรียนมากกว่าคอยแต่รับอยู่เฉย ๆ วิธีการจัดการเรียนรู้พอสรุปได้คือ การจัดชั้นเรียนที่เปิดโอกาสให้ทุกคนซึ่งเป็นสมาชิกได้มีโอกาสร่วมแสดงความคิดเห็นโดยใช้หลักการประชาธิปไตย ทุกคนร่วมกันคิดร่วมกันทำ โดยเริ่มจากวิธีการอภิปรายปรึกษา วางแผน ร่วมมือทำงานด้วยกันเป็นหลัก และส่งเสริมการทำงานในรูปแบบของหลักประชาธิปไตย ความคิดสร้างสรรค์จะเกิดขึ้นได้ เมื่อผู้สอนรู้จักการตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นต่อมคิด เพื่อให้ผู้เรียนได้จัดระเบียบความคิดและเชื่อมโยงระหว่างความรู้ใหม่กับความรู้เดิมผ่านการอภิปรายและแสดงความคิดเห็นสู่การตัดสินใจสร้างสรรค์สิ่งใหม่

อภิปรายผลการวิจัย/วิจารณ์ (Discussion)

การพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลามด้วย QALAM Model

อัลลอฮ์ ซ.บ. ได้ตรัสไว้ในอัลกุรอาน ความว่า *نحن خولنا بآياتها* และสิ่งที่พวกเขาขีดเขียน (อัลเกาะลัม, 1-2) คำว่า ปากกา สื่อถึงนวัตกรรมจัดการการเรียนรู้ ในปัจจุบันการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งในเรื่องของเนื้อหาและรูปแบบการจัดการเรียนรู้ ดังนั้นการสอนให้นักเรียนรู้จักการคิดจึงเป็นเรื่องสำคัญในการจัดการเรียนรู้ปัจจุบัน เพื่อให้ผู้เรียนที่สำเร็จการศึกษาเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ ซึ่งประเทศต่างๆ ทั่วโลกต่างก็ให้ความสำคัญและเน้นผู้เรียนให้มีความรู้ ความก้าวหน้า ประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนในระดับที่สูงขึ้น ด้วยการพัฒนาผู้เรียนในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านสติปัญญา ความคิด คุณธรรมจริยธรรม และจิตสำนึกในการเป็นประชาชาติที่ดีของสังคม

จากแนวคิดและทฤษฎีการจัดการเรียนดังกล่าวก้าวข้ามต้น ผู้เขียนได้สังเคราะห์แนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์ของกิลฟอร์ด ทอเรนซ์ และ CORE Model มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม QALAM Model ซึ่งมีรายละเอียดในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ในแต่ละขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 Q : Questioning and Critical Thinking หมายถึง การตั้งโจทย์คำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดทักษะ การคิดและการวิเคราะห์ เป็นการสร้างความสนใจในเรื่องหรือเนื้อหาสาระที่จะสอนเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดประกายความคิดในสิ่งที่เรียน การตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดและการเชื่อมโยงองค์ความรู้ใหม่กับความรู้เดิม การใช้คำถามที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพจะช่วยให้การส่งเสริมการเรียนรู้และการเข้าใจของผู้เรียนได้มากยิ่งขึ้น โดยช่วยส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การเรียนรู้อย่างเป็นระบบและการคิดเชิงวิเคราะห์ของผู้เรียน ในขณะเดียวกันการสร้างคำถามที่เป็นประโยชน์ต้องใช้ประสบการณ์และความคิดรอบคอบในบทเรียนที่มีอยู่เพื่อให้ได้คำถามที่มีประสิทธิภาพสูงสุด ใน อัลกุรอานหลายโองการที่อัลลอฮ์ ช.บ. เริ่มต้นด้วยประโยคคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดไตร่ตรองถึงสรรพสิ่งที่พระองค์ทรงประทานมา เช่น *พวกเขาไม่พิจารณาดูหลอดดอกหรือว่า มันถูกบังเกิดมาอย่างไร ? และยังต้องพำบังหรือว่ามันถูกยกให้สูงขึ้นอย่างไร ? และยังมีเขาบังหรือว่า มันถูกปักตั้งไว้อย่างไร ? และยังมีแผ่นดินบังหรือว่ามันถูกแผ่ลาดไว้อย่างไร ? ดังนั้นจงตกเตือนเถิด เพราะแท้จริงเจ้าเป็นเพียงผู้ตกเตือนเท่านั้น* (อัล-ฆอซียะฮ์ : 17-21)

โองการดังกล่าว อัลลอฮ์ ช.บ. กระตุ้นให้คิดและวิเคราะห์ถึงสรรพสิ่งที่พระองค์สร้างมามีบทเรียนอะไรบ้าง การจัดการเรียนรู้ที่เริ่มต้นด้วยกระบวนการใช้คำถามในการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ของผู้เรียน ดังกล่าวสอดคล้องกับขั้นที่ 1 การค้นหาข้อเท็จจริง (Fact finding) ของทอเรนซ์ และ C : Connecting การเชื่อมโยงข้อมูลของ CORE Model ซึ่งการกระตุ้นด้วยการตั้งคำถาม เช่น หลักการอิสลาม (รูกุนอิสลาม) สร้างบุคลิกภาพความเป็นมุสลิมที่ดีอย่างไรบ้าง การตั้งคำถามเพื่อให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดวิเคราะห์และการเชื่อมโยงเนื้อหาการเรียนรู้เดิมกับความรู้ใหม่ จนสามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่ในมุมมองของตัวผู้เรียนเอง โดยมีครูผู้สอนเป็นผู้อำนวยความสะดวกและให้คำชี้แนะ

ขั้นที่ 2 A : Active Learning หมายถึง กระบวนการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมและมีปฏิสัมพันธ์กับกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติที่หลากหลายรูปแบบ เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดการสร้างสรรคทางปัญญา (Constructivism) ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้มากกว่าเนื้อหาวิชา การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้มากขึ้น ผู้เรียนมีโอกาสได้ความรู้โดยตรงด้วยการลงมือปฏิบัติจริงผ่านสื่อหรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลายจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยมีครูผู้สอนเป็นผู้แนะนำ กระตุ้น หรืออำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ขึ้นโดยกระบวนการคิดขั้นสูง ผู้เรียนมีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการประเมินค่าจากสิ่งที่ได้รับจากกิจกรรมการเรียนรู้ ทำให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างมีความหมายและนำไปใช้ในสถานการณ์อื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในขั้นนี้ครูผู้สอนจำเป็นต้องมีเทคนิคในการจัดการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การอภิปรายกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การระดมสมอง และการใช้สถานการณ์จำลอง เป็นต้น โดยเน้นไปที่กระบวนการคิดเป็นหลัก ผู้เรียนจะศึกษาค้นคว้าตามประเด็นความรู้หรือหัวข้อที่ตกลงกัน โดยครูผู้สอนจะทำหน้าที่ในการกระตุ้นให้

ผู้เรียนร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรม เพื่อสืบค้นข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับวิธีการสอนที่อัลลอฮ์ ช.บ. ได้ ตรัสไว้ในอัลกุรอาน ความว่า *จงเรียกร้องสู่แนวทางแห่งพระเจ้าของสุเจ้าโดยสุชุม และการตักเตือนที่ดี และจงโต้แย้งกับพวกเขาด้วยสิ่งที่ดีกว่า* (อัลอะฮ์ลุ : 125)

การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญโดยการเรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ดังกล่าว สอดคล้องกับขั้นที่ 3 กล่าวค้นพบความคิด (Ideal finding) ของของทอแรนซ์ และขั้นที่ 2 O : Organizing การจัดระเบียบความคิดของ CORE Model ซึ่งการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยมีครูผู้สอนเป็นผู้คอยให้คำปรึกษา ทำให้ผู้เรียนสามารถลำดับความสำคัญของข้อมูลและจัดระเบียบความคิดได้อย่างเป็นระบบ การร่วมกันแลกเปลี่ยนข้อมูลด้วยเหตุและผลอย่างมีอิมละฮ์ เป็นการสรุปองค์ความรู้ที่วางบนพื้นฐานของอิสลาม

ขั้นที่ 3 L : Experiential Learning หมายถึง การเรียนรู้จากประสบการณ์ เป็นแนวการเรียนรู้หนึ่งที่ปรากฏอยู่ในกรอบความคิด (Conceptual Framework) ของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) การกิจกรรมเสริมสร้างความคิดสร้างสรรค์นี้ เป็นการเรียนรู้ที่แสดงถึงความสัมพันธ์สามมิติ คือ มิติด้านการคิด มิติด้านแรงจูงใจ และมิติด้านบริบททางสังคม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของนักเรียน ภายใต้การสนับสนุนส่งเสริมของครู ในการประยุกต์กับการออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์ดังกล่าว จึงมุ่งเน้นการออกแบบกิจกรรมตามความสามารถของผู้เรียน โดยผู้สอนออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนใช้ทักษะการคิดวิเคราะห์ด้วยการใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem Based Learning) เช่น กำหนดประเด็นการเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ของมุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรม ซึ่งผู้เรียนจะต้องหาข้อมูลเชิงเปรียบเทียบจากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย สรุปเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาและการให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่สังคมอย่างสร้างสรรค์ กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ท่านบีมุฮัมมัด ﷺ ได้สอนให้กับบรรดาเศาะฮาบะฮ์ของท่านจากประสบการณ์ตรงนั้น โดยท่านบีมุฮ.ล. ได้กล่าวไว้ในหะดีษบทหนึ่งว่า *จากอบูฮุร็อยเราะฮ์ رضي الله عنه ได้รายงาน ว่า ท่านเราะฮ์ลุลลอฮ์ ﷺ กล่าวว่า: "พวกท่านรู้หรือไม่ว่าใครคือคนล้มละลาย?" บรรดาเศาะฮาบะฮ์ตอบว่า: "คนล้มละลายในหมู่พวกเรา คือผู้ที่ไม่มียศและไม่มีทรัพย์สินใด ๆ เลย" ท่านกล่าวว่า: "แท้จริงคนล้มละลายในประชาชาติของฉัน คือคนที่มาพร้อมกับผลบุญจากการละหมาด การถือศีลอด และการจ่ายซะกาตในวันกิยามะฮ์ แต่เขาได้ด่าทอผู้อื่น ใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น กินทรัพย์สินของผู้อื่นอย่างไม่เป็นธรรม ทำร้ายและฆ่าผู้อื่น เมื่อเป็นเช่นนั้น ผลบุญของเขาจะถูกแบ่งให้กับคนที่เขาได้กระทำความผิดเหล่านั้นทีละคน ๆ และหากผลบุญของเขาหมดก่อนที่จะชดใช้ความผิดทั้งหมด บาปของคนที่เขาได้กระทำความผิดจะถูกโอนมาให้กับเขาแทน แล้วเขาจะถูกโยนลงไปในไฟนรก"* (บันทึกโดยมุสลิม หมายเลข 2581)

การออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้ฝึกประสบการณ์ตรง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จะขยายองค์ความรู้ที่ผู้เรียนได้ร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลในขั้นที่ผ่านมา สอดคล้องกับขั้นที่ 4) การค้นพบคำตอบ (Solution Finding) ทดสอบสมมติฐานจนพบคำตอบตามทฤษฎีการคิดสร้างสรรค์ของทอแรนซ์ และขั้นที่ 2 O : Organizing การจัดระเบียบความคิด ของ CORE Model ซึ่งการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นความแตกต่างของบุคคล สร้างปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม การยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างและหาจุดร่วมด้วยกัน จากประเด็นปัญหาที่ได้รับจากผู้สอน ผู้เรียนต้องเชื่อมโยงจากความรู้เดิมและความรู้ใหม่มาจัดเรียงความคิดให้เป็นระบบ จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาและเตรียมพร้อมสำหรับการสะท้อนและขยายความคิดอย่างสร้างสรรค์ต่อไป

ขั้นที่ 4 A : Assessment and Reflecting หมายถึง การประเมินผลและการสะท้อนกลับ การประเมินผลงาน โดยเชื่อมโยงกับทักษะความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และนวัตกรรมที่ระบุในทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 เป็นเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนได้สะท้อนความคิดสรุปถึงสาระสำคัญ/แก่นของความรู้จากสิ่งที่ได้เรียนรู้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง การสะท้อนความคิดนี้สามารถดำเนินได้หลากหลายวิธี เช่น เขียนสรุป พูดสรุป การทำเป็นคลิป วิดิทัศน์ การแสดงละคร เป็นต้น การประเมินและการสะท้อนกลับของผู้เรียนในกระบวนการจัดการเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนมีการเข้าใจและความตั้งใจที่สูงขึ้นต่อการเรียนรู้ของตนเอง ช่วยในการพัฒนาทักษะและความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในระยะยาว อัลลอฮฺ ช.บ. ได้ตรัสในอัลกุรอานว่า *มนุษย์คิดหรือว่า พวกเขาจะถูกทอดทิ้ง เพียงแต่พวกเขากล่าวว่าเราศรัทธา และพวกเขาจะไม่ถูกทดสอบ กระนั้นหรือ ? และโดยแน่นอน เราได้ทดสอบบรรดาคนก่อนหน้าพวกเขาแล้ว ดังนั้นอัลลอฮฺ จะทรงจำแนกให้รู้แจ้งถึงบรรดาผู้สัตย์จริง และจะทรงจำแนกให้รู้แจ้งถึงบรรดาผู้กล่าวเท็จ* (อัล-อันกะบูต, 2-3)

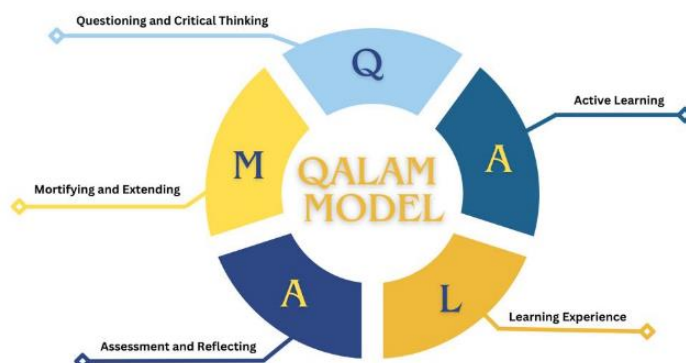
ประเด็นสำคัญในโครงการนี้ อัลลอฮฺ ช.บ. ได้กล่าวถึงมนุษย์ที่ได้อ้างว่าตนเองนั้นเป็นผู้ศรัทธาที่แท้จริง ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้รับการทดสอบอะไรเลย ซึ่งนัยสำคัญนั้นคือพระองค์ทรงเตือนมนุษย์ทุกคนว่าอย่าได้กล่าวหาตนเองเป็นคนที่มีความศรัทธา (อิหม่าน) จนกว่าจะได้รับการทดสอบจากพระองค์ เพื่อจะได้ประเมินว่าใครคือผู้ศรัทธาที่แท้จริง ดังนั้นการประเมินผลการเรียนรู้และการสะท้อนกลับของนักเรียน สอดคล้องกับขั้นที่ 5) การยอมรับจากการค้นพบ (Acceptance finding) ยอมรับคำตอบที่ค้นพบ และขั้นที่ 2 O : Organizing การจัดระเบียบความคิด ของ CORE Model การประเมินผลและการสะท้อนกลับ เป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนฝึกฝนและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง สู่เป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ อีกทั้งยังสร้างความรู้สึกเชื่อมต่อกันระหว่างครูผู้สอนและผู้เรียนได้เป็นอย่างดี และจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในครั้งนี้ จะเป็นอีกหนึ่งข้อมูลย้อนกลับว่าจะส่งเสริมนักเรียนอย่างไรให้เกิดการพัฒนาหรือเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างแท้จริง Modifying and Extending หมายถึง การปรับเปลี่ยนและขยายขอบเขตเนื้อหา รวมถึงวิธีการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความต้องการและศักยภาพของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างเฉพาะบุคคล เช่น ความสนใจ ความสามารถ และบริบททางสังคมและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังรวมถึงการเพิ่มกิจกรรมหรือสื่อการเรียนรู้ที่ทำหาย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาทักษะที่สูงขึ้น เช่น การคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการสร้างสรรค์ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเต็มศักยภาพของตนเอง ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะทางสังคม

ขั้นที่ 5 M : Modifying and Extending หมายถึง การปรับเปลี่ยนและขยายขอบเขตเนื้อหา รวมถึงวิธีการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความต้องการและศักยภาพของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างเฉพาะบุคคล เช่น ความสนใจ ความสามารถ และบริบททางสังคมและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังรวมถึงการเพิ่มกิจกรรมหรือสื่อการเรียนรู้ที่ทำหาย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาทักษะที่สูงขึ้น เช่น การคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการสร้างสรรค์ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเต็มศักยภาพของตนเอง ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะทางสังคม จากประเด็นข้อคำถามในขั้นตอนที่ 1 ที่ผู้เรียนได้วิเคราะห์เกี่ยวกับหลักการอิสลามสร้างมุสลิมเป็นคนแบบใด เป็นการสร้างคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของมุสลิมในการปฏิบัติตนตามหลักการอิสลามและการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมได้อย่างสันติสุข อัลลอฮฺ ช.บ. ได้ตรัสไว้ในอัลกุรอานว่า *พระองค์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งเราะซูลขึ้นคนหนึ่ง ในหมู่ผู้ไม่รู้จักหนังสือจากพวกเขาเองเพื่อสาธยายอายาตต่าง ๆ ของพระองค์แก่พวกเขา และทรงทำให้พวกเขาพูด*

ผ่อง และทรงสอนคัมภีร์และความสุขุมคัมภีร์ภาพแก่พวกเขา และแม้ว่าแต่ก่อนนี้พวกเขาอยู่ในการหลงผิดอย่างชัดแจ้งก็ตาม (อัลญุมอะฮ์ : 2)

อิกมะฮ์ (ความสุขุมคัมภีร์ภาพ หรือวิทย์ปัญญา) หมายถึง การขยายความองค์ความรู้ที่ลุ่มลึกและกว้างไกล การจัดการเรียนรู้ที่มีการปรับเปลี่ยน ทั้งเนื้อหาและวิธีการ เพื่อพัฒนาให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ในองค์ความรู้ที่มีความซับซ้อนและลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น การออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่มีความลุ่มลึกในการขยายองค์ความรู้ดังกล่าวสอดคล้องกับขั้นที่ 4 E : Extending การขยายความ ของ CORE Model การประเมินและการสะท้อนกลับ เป็นกระบวนการสุดท้ายในการประเมินผลการเรียนรู้ที่ผู้สอนได้ดำเนินการ และการสะท้อนกลับของผู้เรียนในการปรับปรุงพัฒนาการจัดการเรียนรู้ให้ดีขึ้น การเพิ่มขึ้นหรือขยายขอบเขตของเนื้อหาหรือกระบวนการการเรียนรู้ เพื่อให้มีความเหมาะสมและทันสมัยตามความต้องการและความสามารถของนักเรียน เป็นการเน้นไปที่การให้ประสบการณ์การเรียนรู้ที่หลากหลายและมีความหมายมากขึ้น โดยที่เนื้อหาและวิธีการสอนถูกสร้างขึ้นใหม่หรือถูกปรับปรุงเพื่อให้ตอบสนองต่อความสนใจและความต้องการของนักเรียนในสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่แตกต่างกันไป

การพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลาม QALAM Model สรุปลงเป็นแผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ 1 แนวคิด QALAM Model

การศึกษาอิสลามมีความแตกต่างจากทฤษฎีและแนวปฏิบัติทางการศึกษาอื่น ๆ อย่างชัดเจน เนื่องจากหลักธรรมคำสอน แหล่งเรียนรู้ และรูปแบบการจัดการเรียนรู้มาจากอัลกุรอานและแบบอย่างจากท่านนบีมุฮัมมัด ศ.ล. ซึ่งทำหน้าที่เป็นแนวทางและเป็นแหล่งข้อมูลความรู้ที่ครอบคลุมสำหรับบุคคลและสังคม ด้วยเหตุนี้ การศึกษาในอิสลามจึงมีต้นกำเนิดและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวพันกันกับการจัดการเรียนรู้ที่ชัดเจน จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การออกแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดสร้างสรรค์เชิงบูรณาการอิสลามเป็นสิ่งที่สามารถฝึกฝนให้เกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเด็กวัยเรียน สามารถพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้เร็วกว่าผู้ใหญ่ วิธีฝึกตนเองให้เกิดความคิดสร้างสรรค์สามารถทำได้โดยการฝึกใช้ความคิดตลอดเวลา ฝึกตั้งคำถามในเรื่องที่อยากรู้

และหาคำตอบประกอบเหตุผล คิดให้รอบด้าน คิดหลายมิติ ไม่ยึดติดแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งเพียงมิติเดียว สลัดความคิดครอบงำออกไปไม่จำกัดกรอบความคิดของตนเองไว้กับความเคยชินแบบเดิม ๆ ที่เคยเชื่อเคยเห็นและเคยทำมาแล้ว จัดระบบความคิดใหม่เพื่อเปรียบเทียบในมุมมิติต่าง ๆ หรือนำมาค้นหาความจริง โดยการฟัง การคิด การถาม และการเขียน การคิดตาม ฝึกระดมสมองเพื่อรวบรวมความคิดสร้างสรรค์กับเพื่อน ๆ หรือบุคคลในครอบครัว หรือผู้อื่น เมื่อมีโอกาสฝึกแสดงความคิดเห็นบ่อย ๆ ซึ่งกรอบแนวคิดของการคิดสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ ในอิสลามนั้น ควรตรวจสอบให้แน่ใจว่าผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นมาและความสามารถในการออกแบบรูปแบบนวัตกรรมใหม่ ๆ นั้น ต้องเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติและจะต้องปฏิบัติตามหลักชาอริยะฮ์ (นิติศาสตร์อิสลาม) และแนวทางของอิสลาม

สรุป

การเรียนรู้ในปัจจุบันมีความยืดหยุ่นและหลากหลายรูปแบบ โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้บรรลุตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ ภายใต้บรรยากาศการเรียนรู้ที่มีความจริงใจ(Trusting) ความเคารพ (Respectful) และความสุข (Happiness) ของผู้เรียน โดยมีผู้สอนคอยให้คำแนะนำและสนับสนุน (Facilitator) เพื่อให้ผู้เรียนมีความมั่นใจและกล้าแสดงออก ความคิดสร้างสรรค์เป็นทักษะสำคัญที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบัน การพัฒนาทักษะนี้สามารถทำได้ผ่านการลงมือปฏิบัติจริง การแก้ปัญหา และการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง QALAM Model เป็นแนวทางหนึ่งที่นำหลักการทางอิสลามมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียน โดยเน้นการให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และส่งเสริมให้ผู้เรียนคิดอย่างอิสระ การส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ในมิติของการศึกษาอิสลาม ไม่เพียงแต่ช่วยพัฒนาบุคลิกภาพของผู้เรียนให้เป็นคนดีมีคุณธรรม แต่ยังส่งผลต่อการสร้างสังคมที่มีคุณภาพและสันติสุขตามหลักการของศาสนาอิสลามอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

1.1 การออกแบบการจัดการเรียนรู้อิสลามศึกษาควรเน้นการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) เพื่อส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้เรียนผ่านการทำงานกลุ่มหรือชุมชนออนไลน์ที่ช่วยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ร่วมกัน

1.2 ผู้สอนควรใช้การเสริมแรงบวก (Positive Reinforcement) เพื่อกระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ โดยให้รางวัลหรือคำชมเมื่อผู้เรียนแสดงพฤติกรรมสร้างสรรค์ หลีกเลี่ยงการวิจารณ์หรือการลงโทษที่อาจขัดขวางการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของตนเองให้ได้มากที่สุด เพื่อเตรียมความพร้อมไปสู่สังคมในอนาคตที่มีความซับซ้อน มีความหลากหลาย เป็นพหุสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งปัจจัยที่จะทำให้พวกเขาเจริญเติบโตและดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยเกี่ยวกับ QALAM Model ควรมีการศึกษาที่ครอบคลุมทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่น่าเชื่อถือและนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

เอกสารอ้างอิงฉบับภาษาไทย

- จุฑาทิพย์ เทพดนตรี และปัญญนาฏ วรวัณชัย. (2022). การจัดกิจกรรมพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในชั้นเรียน: The Development of Creative Thinking Activities in classrooms. *วารสาร สังคมศาสตร์ วิชาการ*, 15(2): 73-90.
- ชยานนท์ ฮมแสน. (2558). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชาการคิดและการตัดสินใจ*. สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- ทิตนา แคมมณี. (2559). *ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปัญญนาฏ วรวัณชัย. (2565). ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์. *วารสารครุศาสตร์*, 16(1): 14-31.
- ประพันธ์ศิริ สุเสารักษ์. (2556). *การพัฒนาการคิด*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุทธนา เกื้อกุล. (2566). *การจัดการศึกษาในอิสลาม*. กรุงเทพฯ ฯ : อีฟเซ็ด จำกัด.
- ไพฑูรย์ สินลารัตน์. (2560). *ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มารุต พัฒพล. (2567). *การจัดการเรียนรู้ที่เสริมสร้างการรู้คิดและความสุขในการเรียนรู้*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ ฯ : จรัณสินทวงศ์การพิมพ์
- มุห์หมัดรอฟี แวะหะมะ, อับดุลฮาดี สะบูดิง, มุฮัมหมัดอาฟีฟี อัซซอลีฮีย์ และจารูว์จน์ สองเมือง. (2566). คุณลักษณะผู้เรียน หลักสูตร และกลยุทธ์การสอนอิสลามศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตที่มีสมรรถนะบุคคลในศตวรรษที่ 21 : กรณีศึกษาวิชาเอกอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลามมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. *วารสารอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*. 14(1) : 2-32
- มุฮัมหมัดอาฟีฟี อัศซอลีฮีย์ และนัชชีมา บาเกาะ. (2563). พฤติกรรมการสอนที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ในผู้เรียนของครูอิสลามศึกษาที่ปฏิบัติงานในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ในเขตพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดยะลา. *Journal of Islamic Studies, Prince of Songkla University*, 11(1): 14-32.
- ลักขณา สรวิวัฒน์. (2549). *การคิด Thinking*. กรุงเทพฯ ฯ : โอเดียนสโตร์
- สุไม บิลโบ. (2567). การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ผ่านกระบวนการเรียนการสอนแบบโครงงานเป็นฐานของนักศึกษาวิชาชีพครู สาขาวิชาการสอนอิสลามศึกษา. *วารสารอิเล็กทรอนิกส์การเรียนรู้ทางไกลเชิงนวัตกรรม*. 14(1): 26-40.

สุปรีชา วงศ์อารีย์. (2558). *เอกสารคำสอนรายวชาการคิดและการตัดสินใจ*. สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

อับดุลฮาติม อาแด. (2566). *การจัดการเรียนรู้ในอิสลาม*. สตูล : บัณฑิต พรีนติ้ง.

เอกสารอ้างอิงฉบับภาษาต่างประเทศ

- Antomi Saregar, Umi Nur Cahyanti, Misbah, Nur Endah Susilowati, Adyt Anugrah, Nurlaela Muhammad. (2021). CORE Learning Model: Its Effectiveness Towards Students Creative Thinking. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 10(1): 35-41
- Badrah Uyuni & Mohammad Adnan. (2020). The Challenge of Islamic Education in 21st Century. *SALAM; Jurnal Sosial & Budaya Syar-i FSH UIN Syarif Hidayatullah Jakarta*, 7(12): 1079-1098.
- Desi Subtina. (2023). Problems of Islamic Education in the Era of Globalization and Alternative Solutions. *DIROSAT: Journal of Education, Social Sciences & Humanities*, 1(2): 58-68.
- Jamal Budi & Mustapha. (2021). Creative Thinking an Islamic Perspective. Gombak: IIUM Press.
- Harfiani, R. & Fanreza, R. (2019). Implementasi Model Pembelajaran Lesson Study Praktikum Wisata Dalam Upaya Meningkatkan Pemahaman Konsep Dan Berpikir Kreatif Mahasiswa Pada Mata Kuliah Media Dan Sumber Belajar Di Prodi Pendidikan Islam Anak Usia Dini Fakultas Agama Islam Umsu. *Intiqad: Jurnal Agama Dan Pendidikan Islam*, 11(1): 135-154.
- Hisham M Taky Eldin Kandil. (2018). *Creative Thinking & Problem Solving*. Negeri Sembilan: USIM Press.
- Isyaku Hassan. (2021). Challenges of Islamic Education in the Era of Globalization: A Proposed Holistic Solution. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 10(3): 337-349.
- Rashed, M. M. (2023). Thinking Skills and Creativity in Islamic Education. *Ijrsp* 4(39): 304-317.
- Rofdli, M. F., & Suyadi, S. (2020). TAFSIR AYAT-AYAT NEUROSAINS (Aql Dalam Al-Quran dan Relevansinya Terhadap Pengembangan Berpikir Kritis dalam Pendidikan Islam). *At-Tibyan: Jurnal Ilmu Alqur'an dan Tafsir*, 5(1): 134-152.
- Sembiring, I. M. (2021). Model berpikir sistem dalam pendidikan Islam: studi analisis ayat-ayat Al qur'an. *Tarbawi: Jurnal Pendidikan Islam*, 18(1): 67-86.
- Qowim, A. N. (2020). Metode Pendidikan Islam Perspektif Al-Quran. *IQ (Ilmu Al-Qur'an): Jurnal Pendidikan Islam*, 3(01): 35-58.